

QUASAR
BOOKS

Griselda
Molemans

OPGEVANGEN IN ANDIJVIELUCHT

De opvang van ontheemden uit Indonesië in kampen en contractpensions
en de financiële claims op basis van uitgebleven rechtsherstel

OPGEVANGEN IN ANDIJVIELUCHT

GRISELDA MOLEMANS

OPGEVANGEN IN ANDIJVIELUCHT

DE OPVANG VAN ONTHEEMDEN UIT INDONESIA
IN KAMPEN EN CONTRACTPENSIONS
EN DE FINANCIËLE CLAIMS OP BASIS VAN
UITGEBLEVEN RECHTSHERSTEL

QUASAR BOOKS

Deze boekpublicatie is mede tot stand gekomen met steun van het Lira Auteursfonds Reprerecht, Stichting Rechtshulp Auteurs, de C.&J. van den Barselaar Will Trust, de Advisory Committee for Subsidy Applications (ACSA), The Netherland-America Foundation en alle deelnemers aan de speciale crowdfunding-actie.

Eindredactie: Linda Crombach
Uitgeverij Quasar Books
Copyright © 2014 Griselda Molemans
Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp en grafische vormgeving:
Studio Ron van Roon
Ex libris: Peter van Dongen
Lithografie: Image Degree Zero
Drukkerij Terts, Amsterdam
ISBN 978-0-615-95101-0
NUR 680

www.andijvielucht.nl
www.facebook.com/OpgevangenInAndijvielucht

‘De Indische Nederlanders zijn geofferd
voor grotere belangen.’

– Marga Klompé,
Minister van Maatschappelijk Werk van 1956-1963

HET MYSTERIE VAN DE OMSLAGFOTO

Een onbekend Indisch echtpaar is door fotograaf/journalist Jean Retel Helmrich geportretteerd in een kamertje in een contractpension. Rond 1957 verbleef Retel samen met zijn gezin in contracthotel Van Espen in het Limburgse Valkenburg. Dochter Hetty Naaijkens-Retel Helmrich, maakster van de documentaires *Contractpensions-Djangan Loepah* en *Buitenkampers*, is ervan overtuigd dat de foto daar is gemaakt.

Volgens Nelly Ober-Hoen, de dochter van het beheerdersechtpaar, kan de foto echter onmogelijk in het hotel gemaakt zijn; haar vader heeft in 1952 speciaal voor de tijdelijke opvang van ontheemde gezinnen uit Indonesië nieuwe gordijnen en beddegoed voor de inrichting van de dertig grote en kleine kamers aangeschaft, maar op de foto zijn nog de oude materialen te zien.

‘Ik herken het echtpaar op de foto niet, terwijl ik als zestienjarig meisje alle gezinnen heb gekend die bij ons in het contracthotel woonden,’ stelt Nelly Ober-Hoen. ‘Op de foto is een komfoortje te zien, maar dat was verboden vanwege brandgevaar. En waarom eet het echtpaar zittend op het bed, terwijl er een grote eetzaal bij ons in het hotel was?’

Hetty Naaijkens, de dochter van de fotograaf, onderstreept dat haar vader nooit zomaar een ander contractpension zou zijn binnengelopen om deze foto te maken.

‘Hij liep op dat moment met zijn camera op de gang van het contracthotel en zag toen plotseling deze mensen op het bed zitten in hun piepkleine kamertje.’

OORLOGSEVACUÉS UIT NEDERLANDS-INDIË

DE REPATRIËRING VAN IN NEDERLAND GEBOREN
STAATSBURGERS; GEMENGD BLOEDIGE STAATSBURGERS
MET RECUPERATIEVERLOF

IN TE VULLEN DOOR G.B.V.O.

VERSTREKT VOORSCHOT (IN LETTERS):
1.50 voorschot Mrs. R. van H.

UITKEERINGS:
BEDRAG (IN LETTERS): 6.5.47
DATUM: 12/3/46

D.B.V.O. NIJMEGEN
Financieel afgerekend 4/12/46

Financieel afgerekend ddo 6.5.47
Het Hoofd van Afz.C.
Voor deze

UITGEREIKTE KLEEDING ENZ.¹⁾

AANTAL	BENAMING HEEREN	AANTAL	BENAMING DAMES	AANTAL	BENAMING JONGENS 2-16 JAAR
	Hoofddeksel		Hoofddeksel		Hoofddeksel
	Overjas		Mantel		Overjas
	Colbert cost.		Japon		Costuum
	P. schoenen		Kousen		Borstrokken
	Wassen		Onderjurk		Onderbr.
	Overhemden		Directoire		Kousen
	Camisole		Camisole		Pyama
	Overbr.		Zakdoeken		Zakdoeken
	Borstrokken		Bustehouder		Shawi
	Parenschoenen		Jarret.gordel		Overhemd
	Shawl		Sanit.gordel		Bretels
	P. handsch.		Pyama		Trui
	Bretels		Corset		Slobpakje
	Sokophoud.		P. schoenen		P. schoenen
	Zakdoeken				
	Pyama's				

1) INDIEN GOEDEREN NIET OP DE LIJST VOORKOMEN, NA UITREIKING BIJPLAATSSEN S.V.P.

Vanwege de levensbedreigende situatie op Java, waarin blanke en gemengdbloedige Nederlanders zich bevinden na de capitulatie van het Japanse leger op 15 augustus 1945, biedt de Australische regering aan om 6000 mensen tijdelijk op te vangen. De medische staf van de Recovery of Allied Prisoners of War and Internees (RAPWI) selecteert ex-geïnterneerden die er het slechtst aan toe zijn. Hoewel de Nederlandse regering bepaald heeft dat zij de kosten voor de opvang van oorlogsslachtoffers voor haar rekening neemt, krijgt deze groep oorlogsslachtoffers bij aankomst in Nederland een rekening voor de in Australië verstrekte kleding gepresenteerd (privé-collectie dhr. W. Plink).

Het is 28 december 1945. Bij een temperatuur rond het vriespunt wordt in het marine-repatriëringscentrum La Forêt in Doorn een groep marinegezinnen, afkomstig uit de kolonie Nederlands-Indië, opgevangen. Een cameraploeg van de Rijksvoorlichtingsdienst filmt de Nederlandse families terwijl ze medisch gekeurd worden, hun Japans en Nederlands-Indisch geld wisselen en gezamenlijk aanschuiven voor een aardappelmaaltijd. De herenigde gezinnen zijn gerepatriëerd na de verschrikkingen van de Japanse interneringskampen overleefd te hebben.

Enkele maanden eerder, op 15 augustus, heeft de Japanse keizer Hirohito in een radiotoespraak de capitulatie van zijn leger afgekondigd, waardoor de Tweede Wereldoorlog ook in Zuidoost-Azië is beëindigd. Daags erna gaan de hekken van de Japanse mannen- en vrouwenkampen in Nederlands-Indië open. Naar schatting 110.000 Nederlandse staatsburgers, onder wie zowel blanke als gemengdbloedige Nederlanders, zijn eindelijk bevrijd na ruim drie jaar internering. Velen van hen zijn ziek en verzwakt door het schaarse eten, het gebrek aan medische zorg en de erbarmelijke leefomstandigheden in de kampen.

Ook erbuiten hebben niet geïnterneerde Indische Nederlanders honger en ontberingen geleden. Weliswaar bezitten ze het Nederlands staatsburgerschap, maar op basis van hun afstamming van een Indonesische voormoeder konden ze aan de Japanse bezetter aantonen dat ze tot de inheemse bevolking behoorden. Het aantal zogeheten buitenkampers wordt geschat op 200.000.

De gezinshereniging, gecoördineerd door het Nederlands-Indische Rode Kruis, verloopt zeer moeizaam. Nederlandse KNIL-militairen die dwangarbeid in Birma, Siam, China en Japan overleefd

Marinepension La Forêt in Doorn waar geëvacueerde marinegezinnen uit Nederlands-Indië vanaf eind 1945 worden opgevangen (privé-collectie familie Dubois).

Bevrijde Nederlandse krijgsgevangenen in Nakorn Pathom, Siam, 1945 (privé-collectie mevr. A. Smith).

hebben, wachten maandenlang op verscheping.

‘Het aantal krijgsgevangenen, dat buiten Nederlands-Indië in door Japan bezet gebied is bevrijd, bedraagt ongeveer 25.000,’ meldt Luitenant Gouverneur-Generaal Van Mook aan het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen in Den Haag. ‘De vraag hoeveel personen door Nederland kunnen worden opgenomen, gekleed en geschoeid [...], en ook of voor de vroegere krijgsgevangenen en geïnterneerden de aanstaande winter niet te zwaar zal zijn, bepaalt mede het vervoer naar Nederland.’

Het coördineren van de transporten naar Nederland is echter een groot probleem. Op het hoofdeiland Java heerst een gezagsvacuüm, maar over één ding zijn de politieke partijen het eens: geen terugkeer van het Nederlandse bewind. Indonesische activisten zien twee dagen na de capitulatie al kans om de koloniale banden met Nederland te verbreken: op 17 augustus 1945 wordt de onafhankelijkheid van de republiek Indonesië uitgeroepen door de politieke leiders Soekarno en Hatta.

Het Nederlandse gouvernement zelf weigert de onafhankelijkheid te erkennen en wil hoe dan ook de ‘oude orde’ in de kolonie

herstellen. Daarvoor is ze afhankelijk van de Britse admiraal Lord Mountbatten onder wiens tijdelijk bevel Nederlands-Indië valt. Het ontbreekt Mountbatten echter aan mankracht om direct tot hulpverlening aan de bevrijde burgergeïnterneerden en krijgsgevangenen over te gaan. Een zeer gewelddadige periode breekt aan vanaf september 1945. In deze *bersiap*-tijd belagen Indonesische vrijheidsstrijders blanke en gemengdbloedige Nederlanders. Talrijke woonhuizen worden geplunderd en duizenden burgers worden vermoord.

Tijdens de losgebarsten revolutie worden zo’n vijftigduizend Nederlandse burgers ondergebracht in zogeheten republikeinse kampen in de binnenlanden van Java en Madoera, opnieuw onder mensonterende omstandigheden. Volgens de Indonesiërs gaat het om beschermingskampen. In de praktijk gaat het om Nederlandse burgers die als gijzelaars gebruikt worden om uitgewisseld te worden tegen geïnterneerde Indonesiërs.

In Den Haag is de Repatrieringsdienst tot dan toe bezig met de repatriëring van overlevenden van de Duitse bezetting. In samenwerking met het Nederlandse Rode Kruis wordt deze grote groep repatrianten uit meerdere Europese landen verpleegd in ziekenhuizen en tijdelijk ondergebracht in als ontvangstcentra ingerichte scholencomplexen, kloosters en kampen. Na een medische keuring, een onderzoek naar de ‘politieke betrouwbaarheid’ en vaststelling van de Nederlandse nationaliteit worden deze zogenaamde *displaced persons* (DP’s) vrijgegeven en op kosten van het Rijk vervoerd naar de gemeente waar ze vóór hun deportatie ingeschreven stonden.

Door de heersende noodtoestand op Java krijgt de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers uit Indië vanaf begin oktober 1945 verhoogde prioriteit. Onder de vlag van het Militair Gezag wordt het nieuwe Bureau Repatriëring Indië geïnstalleerd in Eindhoven. Om de eerste kosten voor de opvang en verzorging van de nieuwe groep oorlogsevacués te kunnen betalen, krijgt de Staf Militair Gezag een bedrag van 3 miljoen gulden overgemaakt van de rekening-courant van ‘s Rijks Schatkist met Nederlandsch-Indië. Op 23 november 1945 landt op Schiphol het eerste vliegtuig met oorlogsevacués.

In samenwerking met het Comité Nederland Helpt Indië wordt er tegen de klok in gewerkt om warme kleding, schoenen en toi-

revolutie. De term betekent letterlijk ‘Wees paraat’.

letartikelen voor de volgende groepen evacués naar het legerkamp Ataka nabij het Suezkanaal te verschepen. Tot hospitaalschepen verbouwde koopvaardijsschepen worden ingezet voor het vervoer van het gros van de *displaced persons*.

‘Begin december 1945 zijn de eerste schepen (de Oranje en de Nieuw-Amsterdam) beschikbaar voor dit doel,’ zo meldt een rapport van het overkoepelende Commissariaat voor Indische Zaken.

Het Commissariaat definiëert de eerste selectie van oorlogsslachtoffers als ‘zij, die dat land als hun moederland kunnen beschouwen’. Daarmee worden in Nederland geboren staatsburgers bedoeld, dus blanke Nederlanders. Prioriteit wordt daarbij gegeven aan ernstig verzwakte slachtoffers, oorlogsweduwen, wezen en gepensioneerden, die in het bezit zijn van een medische verklaring.

Op het Bureau Repatriëring Indië maakt de staf overuren. Luitenant-generaal der Chef Staf Militair Gezag Kruls heeft drukkerij Joh. Enschedé opdracht gegeven voor het drukken van negen miljoen distributiebonnen ‘voor een bepaalde periode’. Het gaat om levensmiddelen- en textielkaarten en schoenenbonnen die aan boord van de hospitaalschepen uitgereikt worden. Kruls toont zich in een schrijven van 29 november 1945 optimistisch wanneer hij stelt dat ‘de maatregelen voorlopig voor den tijd van een jaar worden genomen. Indien de repatriëring uit Indië eerder beëindigd kan worden, zal de Dienst reeds vroeger worden geliquideerd’.

Het team van Kruls heeft een strikt afgebakende taak: de bemoeienis met de repatrianten stopt op het moment dat de passagiers het schip of het vliegtuig in Nederland verlaten. De volgende schakel is het Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers (CBVO), dat de zorg erbij krijgt voor deze groep Nederlanders: oorlogsslachtoffers uit Nederlands-Indië die ondergebracht moeten worden. Zo mogelijk bij familie of vrienden, maar grotendeels in een opvang die geregeld is door het CBVO.

Het Bureau Repatriëring Indië stelt zich garant voor de verblijfskosten van de oorlogsslachtoffers ‘in zoverre deze de overeengekomen verblijfskosten niet te boven gaan.’ Huisvesting, kleding en financiële ondersteuning zijn tot in detail geregeld:

1. Elke repatriërende ontvangt een stel bovenkleeren en twee stel onderkleeren;
2. Bij aankomst in Holland ontvangt elk een aanvullend pakket, bestaande uit dekens, lakens, tot handschoenen toe;
3. Zij krijgen huisvesting;
4. Een gezin ontvangt de volledige inrichting van een woning;
5. Financiële steun. Deze bedraagt voor den man f. 150,- per maand, voor de vrouw f. 100,- per maand, voor het eerste kind boven 18 jaar f. 100,-, voor het tweede kind boven 18 jaar f. 75,- en voor elk ander kind f. 60,- per maand. Deze steun wordt de eerste drie maanden verleend.’

Trein en instaptrapje in Ataka, Egypte, waar repatrianten een kledingpakket overhandigd krijgen. Met een plunjezak met kleding en schoenen reizen ze in deze treintjes weer terug naar de boot (collectie Schreuder, Historisch Beeldarchief Migranten, IISG Amsterdam).

Op weg naar Nederland krijgen de evacués in Ataka, een voormalig Brits legerkamp in de Egyptische woestijn ten zuiden van Suez, warme kleding uitgereikt door medewerkers van het Rode Kruis. In een grote loods, opgetrokken uit ijzeren golfplaten, zijn een kantine en kledingmagazijn ondergebracht. Terwijl de passagiers in afwach-

Bij hun vertrek uit Ataka worden repatrianten toegesproken door de legerleider van het kamp. Deze afbeelding was in Ataka als ansicht verkrijgbaar (collectie Schreuder, Historisch Beeldarchief Migranten, IISG Amsterdam).

ting van kleding zijn, worden ze door lokaal personeel getraceerd op thee, koffie en limonade, cake, broodjes en koekjes.

'Er waren volop couranten en illustraties. Men kon er telegrafieren en brieven posten', zo vermeldt een verslag van het Bureau Repatriëring Indië.

Voor de 3.840 opvarenden van het tot troepentransportschip omgebouwde luxe passagiersschip Nieuw Amsterdam verloopt de reis rampzalig. Op weg naar Nederland breekt blauwe mazelen-ziekte uit, die slachtoffers maakt onder de ernstig verzwakte kinderen. Omdat de koelcellen aan boord vol zijn, krijgen veel kinderen een zeemansgraf. Anderen overlijden in het ziekenhuis in Southampton, waar de passagiers overgebracht worden op de kleinere hospitaalschepen Almanzora en Atlantis. Aangezien de Noordzee nog vol ligt met mijnen uit de oorlog geeft de overheid geen toestemming voor de oversteek met de Nieuw Amsterdam vanwege haar status als nationaal vlaggenschip.

Bij aankomst in Nederland worden de evacués gecoördineerd opgevangen. Het CBVO heeft op basis van de passagierslijsten familieleden ingelicht en daarnaast opvangplaatsen geregeld voor geëvacueerden die niet bij familie of kennissen kunnen verblijven. Het Rode Kruis zorgt voor het vervoer van zieken naar ziekenhuizen, sanatoria en herstellingsoorden. Samen met het Comité Nederland Helpt Indië verstrekken medewerkers van het Rode Kruis welkomstpakketten aan de repatrianten. Het Comité stuurt daarnaast nog een aanvullend pakket van kleding en dekens naar de verblijfadressen. Vanaf begin 1946 varen transportschepen af en aan om Hollandse gezinnen naar Nederland te repatriëren en Indische evacués voor recuperatieverlof over te brengen.

ONBEKENDE LANDGENOTEN

De bevolking in Nederland is onvoorbereid op de komst van landgenoten met een ander uiterlijk en culturele achtergrond. Het grote verschil met de samenleving in Nederland is dat in Nederlands-Indië een grote, gemengdbloedige bevolkingsgroep bestond: de Indo-Europese. Dit heeft alles te maken met de Nederlandse aanwezigheid in de kolonie vanaf het begin van de zeventiende eeuw, die van meet af aan is bepaald door mannen met leidinggevende functies als militair, ambtenaar of ondernemer. Doorgaans vertrokken ze als vrijgezel naar Indië en namen ze inheems personeel in dienst.

Een huwelijk tussen een Nederlander en een inheemse vrouw was vanaf eind negentiende eeuw bij wet toegestaan, maar aan strenge voorwaarden gebonden. Zo bestond er voor de Nederlandse man een trouwverbod gedurende de eerste zes jaren van zijn arbeidscontract en waren er financiële drempels en administratieve verplichtingen, zoals het aanvragen van speciale toestemming om te mogen trouwen. In de praktijk kwam het er echter op neer dat steeds meer Nederlandse mannen ongehuwd samenleefden met hun *njai*, een huishoudster van inheemse afkomst. Een *njai* was meer dan alleen een *mâitresse*, want van haar leerde de Nederlander de lokale mores en mentaliteit. De uit deze relaties geboren kinderen worden Indo-Europeanen of Indische Nederlanders genoemd. Maatschappelijk gezien vormde de Indische bevolkingsgroep een tussenlaag tussen de inheemse bevolking en de Nederlanders.

JURIDISCHE STATUS: EUROPEES, INLANDS EN VREEMDE OOSTERLINGEN

Volgens de Nederlandse wetgeving waren er in de kolonie Nederlands-Indië twee bevolkingsgroepen die juridische status hadden: Europees en inlands. Gemengdbloedigen werden in een van beide categorieën ingedeeld. Daarbij was de wettelijke erkenning door de Europese vader bepalend: was het kind erkend, dan werd het juridisch ingedeeld bij de Europese klasse. Zonder erkenning bleef het inlands. In de praktijk kwam het vaak voor dat het kind dan met zijn moeder ‘in de *kampong* verdween’, een uitdrukking die ook in officiële stukken veel gebruikt werd.

Termen als volbloed Europeaan (*totok*) en Indische Nederlander (Indo) werden gebruikt om het onderlinge maatschappelijke verschil aan te geven. Tegelijkertijd waren ze een verwijzing naar iemands huidskleur. Het opgroeien in een klassenmaatschappij met strikt afgebakende sociale klassen heeft alle bewoners van Nederlands-Indië sterk beïnvloed; het behoren tot de Europese klasse was het hoogst haalbare.

Er waren meer bevolkingsgroepen die tot de Europese bovenlaag behoorden, zoals de Indo-Afrikanen, die nazaten zijn van Afrikaanse KNIL-militairen (‘zwarte Hollanders’) en hun inheems-Indonesische vrouwen. Een bijzondere groep vormden de zogeheten ‘gelijkgestelden’, die bij besluit van de gouverneur-generaal gelijk waren gesteld met Europeanen; christelijke Molukkers, Menadonezen en Timorezen die als KNIL-militair trouw hadden gezworen aan de Nederlandse troon vielen hier bijvoorbeeld onder. De categorie Vreemde Oosterlingen betrof mensen uit andere Oosterse landen, onder wie Chinezen, Armenen, Joden en Arabieren. Voor hen golden andere wetten en voorschriften dan voor de inheemse bevolking en de Europeanen.

Met de komst van de groep oorlogsevacués uit Nederlands-Indië maakt de Nederlandse bevolking voor het eerst kennis met de multiculturele samenstelling van de samenleving in de kolonie.

Bij aankomst in Nederland kunnen sommige Indische oorlogsevacués gehuisvest worden bij familie of vrienden. Het merendeel is echter aangewezen op opvang door het Centraal Bureau Verzorging

inheems dorp

Oorlogsslachtoffers. De kosten voor de grootschalige opvang komen ten laste van de inkomsten uit de kolonie. Krachtens de Evacuatie Regeling Nederland wordt de verzorging van de gerepatrieerden gedurende de eerste zes maanden ten laste van deze Indische geldmiddelen gegarandeerd. ‘Daarna kunnen degenen die niet of niet voldoende in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien als Nederlands oorlogsslachtoffer gesteund worden.’

Provinciale inspecteurs zijn belast met de huisvesting van de evacués. De 23-jarige Piet van der Wal is als administrateur voor kampen en inrichtingen werkzaam bij het Provinciaal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers (PBVO) in Leeuwarden. Tot zijn takenpakket behoort het regelen van opvang en scholing en het verstrekken van kleding en zakgeld. ‘Het PBVO ging van start met het in gebruik nemen van rijksevacuatiekampen en voormalige kampen van de Dienst Uitvoerende Werken. Deze DUW-kampen waren aanvankelijk bestemd voor arbeiders die betrokken waren bij wederopbouwprojecten,’ herinnert hij zich. ‘Al snel kwamen daar vanwege de grote instroom aan evacués andere opvangcentra bij, zoals landhuis Herema State in Joure en buitenplaats Glinstra State in Bergum.’

Door heel Nederland is het zoeken naar beschikbare ruimte. Niet in alle gemeenten is er plek: in zwaar getroffen steden zoals het gebombardeerde Katwijk, Den Haag en Rotterdam, waar grote woningnood heerst, is een vestigingsverbod van kracht. Vanwege het tekort aan woonruimte is het CBVO voor de tijdelijke opvang aangewezen op leegstaande badhotels, pensions, landhuizen, voormalige vakantiekoloniehuisen en zelfs een koninklijk onderkomen: de bediendenvleugel van Paleis Lange Voorhout, het voormalig stadspaleis van koningin-moeder Emma, wordt tijdelijk in gebruik genomen.

Het Indische gezin Hartman, afkomstig uit Batavia, is een van de eerste gezinnen die er tijdelijk gehuisvest worden. ‘We kregen er een goede behandeling van jonge verpleegkundigen en huishoudelijke hulpen, die ons wegwijs maakten in de stad en de aangrenzende badplaats Scheveningen,’ herinnert Ted Hartman zich.

Het gezin Rijken wordt bij de bediendeningang van Paleis Lange Voorhout opgewacht door een boomlange bediende. Met de koffers

Buitenplaats Glinstra State in het Friese Bergum functioneert vanaf 1947 als tijdelijke opvang voor Indische oorlogsevacués.

Een groep gerepatrieerde Hollandse en Indische kinderen is onder begeleiding van het verplegend personeel van Paleis Lange Voorhout een dagje uit naar Scheveningen in de zomer van 1947 (privé-collectie dhr. T. Hartman).

De kinderkamer op Paleis Het Loo in oktober 1946, waar zuster Sylvia de zorg over gerepatrieerde kinderen heeft. Onder hen zijn de broertjes Peter en Paul van den Berg, achterste rij helemaal links en rechts (privé-collectie dhr. L. van den Berg).

onder zijn armen en enkele tassen aan een touw om zijn nek gaat hij hen voor naar de kamers. Aan het einde van de gang wuift een vrouw minzaam naar de gezinsleden. Het is koningin Wilhelmina.

Op last van de vorstin is ook een vleugel van Paleis Het Loo, de koninklijke zomerresidentie in Apeldoorn, opengesteld voor zowel de opvang van nabestaanden van omgekomen verzetsstrijders tijdens de Duitse bezetting als van officieren uit Nederlands-Indië. Er zijn een kinderkamer en een ziekenboeg ingericht, waar de majesteit, met de stem die men nog kende van Radio Oranje tijdens de oorlog, het kerstverhaal voorleest aan de patiënten. Wilhelmina staat niet toe dat er kinderen worden geboren op Het Loo vanwege administratieve complicaties. Loet van den Berg komt dan ook ter wereld in het nabijgelegen Julianaziekenhuis, waar hij een speelgoedkonijn namens de koningin cadeau krijgt. Zijn moeder trekt vervolgens met haar Indische gezin in bij een Nederlandse oorlogsweduwe in Hengelo.

Sommige Indische evacués besluiten zich na de ingrijpende periode van oorlog en revolutie voorgoed in Nederland te vestigen, zoals het gezin van de gezaghebber Gouvernements Marine Frans Somers. Het gezin met twee kinderen arriveert in juli 1946 met recuperatieverlof en wordt ondergebracht in Het Huis, een buitenplaats in

Tijdelijke bewoonsters bij het hek van Paleis Het Loo in de zomer van 1946. In het midden staat Frederika van den Berg-Guffroy, de moeder van Peter, Paul en Loet van den Berg (privé-collectie dhr. L. van den Berg).

Warmond. Na een week kunnen ze terecht bij familie in Vlissingen, waar de gemeente na enkele weken een noodwoning beschikbaar heeft in de nieuwe woonwijk Havendorp. De wijk telt 330 stenen woningen en 59 houten systeemwoningen, een politie- en brandweerpost en tien noodwinkels.

‘Zelfstandig wonen in een stad die in de oorlog zwaar beschadigd was geraakt, was heel bijzonder’, memoreert zoon Jan Somers. ‘Mijn ouders kregen veel hulp van alle kanten aangeboden plus dubbele distributiebonnen, huisraad en textiel. De kapelaan kwam zelfs lange onderbroeken voor mijn moeder brengen.’ De toegewezen houten woning van ongeveer veertig vierkante meter bestaat uit een huiskamer met een keuken, drie slaapkamers, een toilet en een kolenhok. Na enkele maanden in Havendorp verhuist het gezin Somers naar een betere noodwoning aan de Vlissingse Bilderdijklaan met een eigen doucheceel.

Voor de woningen in de Bilderdijklaan wordt de laagste maandhuur in de wijk gerekend vanwege de ligging nabij het strand: de korting is bedoeld als compensatie voor de hogere stookkosten.

‘Het was belangrijk dat de Indische mensen werk vonden en de kinderen eindelijk weer naar school gingen,’ merkt Jan Somers op. ‘Als nieuwkomer moest je ook zelf initiatief ontplooiën: als je wachtte tot de maatschappelijk werkster of de leerplichtambtenaar op bezoek kwam, kon je lang wachten. Op het gemeentekantoor was alles kleinschalig ingericht en kwam je tijdens een gesprekje met de bode veel te weten over schoolopleidingen en medische zorg. Zelf heb ik alle mogelijkheden benut, die me geboden werden. Het leven in Vlissingen was een nieuw begin met strakke regelmaat.’

Het personeel van de Koninklijke Marine, onder wie vader Frans Somers, heeft haar achterstallig salaris uit de Japanse bezettingstijd (de zogeheten *backpay*) uitbetaald gekregen op voorspraak van minister van Oorlog Meynen. Fred Seiker, die dwangarbeid aan de Birmaspoorlijn heeft overleefd, ervaart echter bij terugkeer in legerplaats Harskamp dat op zijn *backpay* 10 procent inkomstenbelasting wordt ingehouden. Het doet hem besluiten zich in Engeland

Het gezin van gezaghebber Gouvernements Marine Frans Somers bij hun woning in Havendorp in Vlissingen. Links staat zoon Jan Somers (privé-collectie dhr. J. Somers).

te vestigen. Het besluit van Meynen om de backpay uit te betalen, komt deze enige antirevolutionair in het kabinet Schermerhorn-Drees op een fel meningsverschil te staan met zijn collegaministers Lief tinck van Financiën en Drees van Sociale Zaken.

Op grond van het territorialiteitsbeginsel is hun standpunt dat de Nederlandse regering alleen verantwoordelijk is voor haar onderdanen die ten tijde van de Tweede Wereldoorlog woonachtig waren in Nederland. Hoewel Nederlands-Indië tot het Koninkrijk der Nederlanden behoort, heet het dat “de kolonie in financieel-staatsrechtelijke zin autonoom is en zij om die reden niet onder de Nederlandse verantwoordelijkheid valt.”

Onder de Indische evacués bevinden zich ook ambtenaren in dienst van het Indisch Gouvernement, die met betaald verlof in Nederland verblijven. Zij kunnen terecht in door het CBVO gekeurde pensions en woningen, waar kamers zonder of met inbegrip van maaltijden te huur aangeboden worden. Medewerkers van de districts bureaus van het CBVO adviseren bij het huren van kamers, maar kunnen niet voorkomen dat verhuurders vaak de hoofdprijs vragen, waardoor veel evacués een groot deel van hun inkomen aan huisvesting kwijt zijn.

Hoe staat Nederland er op dat moment voor? De oorlog heeft de samenleving totaal onwricht en er heerst grote armoede en werkloosheid. De nieuwkomers uit Indië denken daarentegen in een welvarend land te arriveren. Zoals de Molukse marineman Jacobus Bernardus (roepnaam Bob), die achttien jaar is wanneer hij in de zomer van 1946 aan boord van de ss Johan de Witt in de haven van het platgebombardeerde Rotterdam arriveert. Hij is in Ambon-Stad geworven door de Koninklijke Marine en op dezelfde dag nog ingescheept met negenentwintig andere jongens van de Molukken, Timor en Celebes.

Wanneer het troepentransportschip afmeert aan de Lloydpier ondergaat Bob Bernardus een cultuurshock. ‘Op de kade riepen mensen om eten. Toen we onze chocola- en sigarettenrantsoenen naar beneden gooiden, braken er gevechten uit. Op school in Ambon-Stad had ik geleerd over rijke, voorname Nederlanders, de *toean besar* en *njonja besar*, maar dat beeld bleek helemaal niet te kloppen met de arbeiders en straatvegers die ik overal zag. Waar was ik te-

Letterlijk: grote meneer, grote mevrouw. Blanke Nederlanders met aanzien

rechtgekomen? Ik realiseerde me natuurlijk dat de Duitse bezetting nog niet zo lang geleden was afgelopen en dat alles nog op de bon was, maar de overgang was groot voor me.’

Via het Marine Opkomst Centrum in Voorschoten volgt Bernardus intern de opleiding en wordt hij in een ‘bak’ met Indische en Molukse jongens ingedeeld. Buiten de kazerne wordt hij regelmatig begroet met ‘*pinda pinda, lekka lekka*’. Dat hij Moluks is en niet Chinees, ontgaat de plaatselijke bevolking. Wanneer hij op bezoek is bij de familie van een Zeeuwse vriend, loopt half Goes uit voor ‘Jaap van Ambon’, zoals hij liefkozend genoemd wordt. ‘Het zijn boerenlui. Ze hebben nog nooit een zwartje gezien’, merkt zijn vriend bemoeidigend op.

Door de wereldwijde crisis in 1930 raakten veel Chinese zeelui werkloos. Als nieuwe bron van inkomsten verkochten ze pindakoekjes met de kreet ‘Pinda pinda lekka lekka’

De Molukse marineman Bob Bernardus op bezoek bij het Zeeuwse gezin Van Beers in Goes (privé-collectie dhr. B. Bernardus).

Bob kan niet meer stuk wanneer hij de moeder van zijn vriend zijn extra distributiebonnen voor rijst, meel, vlees en olie overhandigt. Wanneer hij de familie vertelt over de blinde kaart van Nederland, waarop hij op school in Ambon-Stad steden en dorpen moest aanwijzen, is hun reactie: ‘Maar wij kunnen ook alle eilanden van Nederlands-Indië aanwijzen, hoor: Sumatra, Java, Bali, Lombok, Soemba, Soembawa, Flores, Timor’. De Indonesische archipel telt ruim zeventienduizend eilanden.

Terwijl de jonge Molukse marineman kennismaakt met Nederland en haar gewoontes verblijven veel Indische oorlogsevacués tijdelijk in pensions, op kamers en in huurwoningen. Niet alle pensionhouders, hospita's en verhuurders van etages stellen het welzijn van hun gasten voorop, zo blijkt. In een 'Noodkreet van Gerechtvaardigden, Geëvacueerden en andere Kamerbewoners', gedateerd 9 augustus 1946 en gericht aan minister Beel van Binnenlandse Zaken, zijn de gehanteerde huurprijzen te lezen:

'Voor kamers of etages die één of twee jaar geleden ca. f 100 per maand deden, durven ze nu al 100 procent meer te vragen. Een gemeubileerde suite van f 45 in 1940 kost nu f 200 per maand, natuurlijk zonder pension en thans zelfs zonder onderhoud, zonder bediening. Hemeltergende uitbuiting! [...] In Amsterdam-Zuid worden gekke prijzen gevraagd en... betaald. Bijv. een Indische familie betaalt f 150 per maand voor een grote kamer en een klein kamertje (om te koken), zonder pension of onderhoud, zonder bediening. In de Van Eeghenstraat 161, bovenhuis, wordt een gemeubileerde etage voor f 250 per maand zonder pension verhuurd. [...] En "last not least" zie bijgevoegde advertentie in de Volkskrant van 3 juli: "2 kamers zonder pension voor 350 gulden per maand". En dit nogal in een R.K. blad.'

Minister Beel ontvangt op dezelfde dag ook een brandbrief van de Nederlands-Indische Bond van Ex-krijgsgevangenen en Geïnterneerden (NIBEG):

'Wij brengen slechts naar voren de exploitatiezucht der verschillende pensionhouders, de gebrekkige accommodatie, welke er toe leidt, dat gerepatrieerden die gehoopt hadden thans eindelijk rust te zullen genieten, thans toch weer in een sfeer leven, welke aan die van het kamp grenst. [...] Over het algemeen is de Indische gerepatrieerde nergens welkom, tenzij bij eigen familie of goede vrienden. [...] Zoo rest deze gerepatrieerden niets anders dan de hoge prijzen voor kamers met of zonder pension te accepteren met alle meeslepende gevolgen van dien. In verband hiermede merken wij nog op, dat kamers met pension nog iets gemakkelijker te krijgen zijn, aan-

gezien de pensionhouder dan in de regel het voordeel trekt van de dubbele distributiebonnen.'

Half mei 1947 meert de ss Johan de Witt weer af aan de Lloydpier in Rotterdam. Tot de groep evacués aan boord behoort het echtpaar Krause dat met haar twee geadopteerde Chinese dochters Lay Song en Sioe Kie tot de Europese bevolkingsgroep in Nederlands-Indië behoort. Ze zijn voor het revolutiegeweld gevlucht. Gregor Krauses droom om zich als arts met een Duitse en Nederlandse bul in Australië te vestigen, is vervlogen: wil hij er aan de slag, dan dient hij eerst het Australisch artsexamen af te leggen. Nederland is de gedwongen nieuwe bestemming; omdat het gezin niet ingeschreven staat in het bevolkingsregister, is er door het CBVO opvang geregeld in een pension in Zandvoort.

In totaal arriveren er die maand 2.330 oorlogsevacués uit Indië, de meesten per lijnboot en een klein aantal per vliegtuig en '*wilde boot*'.

Lay Song Krause en haar zusje herinneren zich Nederland nog van de verlofperiodes die ze voor het uitbreken van de oorlog met hun ouders in Den Haag en omstreken hebben doorgebracht.

'We waren er op voorbereid dat Nederland bezig was met de wederopbouw en dat er grote woningnood heerste,' blik Lay Song terug. 'De Nederlandse bevolking zat met ons opgescheept. Als evacués hadden we weinig te willen, vandaar dat we bij aankomst in een bus werden gezet met Zandvoort als bestemming. Het verblijf in het toegewezen pension was een erg grote overgang. Aan boord hadden we goed te eten gehad, maar nu kregen we blubber geserveerd: gestampde aardappelen aangelengd met water, waarin een paar blaadjes andijvie dreven.'

Iedere Indische oorlogsevacué heeft recht op dubbele distributiebonnen voor voedsel, waaronder boter en suiker. In de volksmond heten de geëvacueerden dan ook 'dubbelebonnenverters'. De familie Krause beleeft echter weinig plezier van de bonnenverstrekking.

'De eigenaar van het pension pikte onze distributiebonnen meteen in met de smoes dat hij daar immers recht op had, maar hij werd er zelf alleen maar beter van,' zegt Lay Song. 'Het eten was slecht, er was amper verwarming, het was een verschrikking. Maar als we daar weg wilden, moesten we dat zelf regelen, aangezien de overheid alleen be-

Bij 'wilde vaart' wordt een schip ingezet wanneer er lading vervoerd moet worden, dit in tegenstelling tot de lijnvaart

Lay Song Krause (links) met vriendinnen tijdens het verblijf in Camp Columbia nabij Wacol in Australië (privé-collectie mevr. L.S. Tan-Schutte)

taalde voor zes maanden in de toegewezen opvang.’

Songs vader verkeert in de gelukkige omstandigheid dat hij geld op een Nederlandse bankrekening heeft staan.

‘Dat maakte dat we zelf konden bepalen wat we wilden. Mijn moeder, die een zeer welgesteld leven in Indië gewend was, liet het er niet bij zitten en regelde binnen de kortste keren een etagewoning in Haarlem. Toen we onze eigen woning betrokken, merkte mijn moeder op dat ze “nu veel meer met de ontvangen distributiebonnen kon doen.”’

Intussen krijgt het Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers te maken met een stijgend aantal Indische oorlogsevacués. In de loop van 1946, het eerste jaar van de opvang, zijn zo’n zestigduizend evacués uit Indië ondergebracht in pensions of woningen. In het Noord-Hollandse Laren exploiteert het echtpaar Max en Henry Koeman-De Vries samen met een volledige huishoudelijke staf hotel-pension-restaurant Het Witte Huis. Vanaf de zomer van 1947 bestaat hun clientele veelal uit hoge Indische ambtenaren, die voor recuperatieverlof neergestreken zijn in het schilderachtige dorp.

‘Ze stonden te boek als “Indisch gasten”, want ze waren ook te gast in Nederland,’ zo herinnert zoon Jan Maarten Koeman zich. ‘Ze kwamen hier om op te knappen van hun kampervaringen, zacht uitgedrukt. Na verloop van tijd werden ze met een auto opgehaald bij ons pension en naar Schiphol gebracht. Het ging vaak om hoge ambtenaren van het Indisch gouvernement, zoals assistent-residenten. De weduwen met kinderen namen een geheel andere positie in; voor hen was Nederland vaak de laatste toevlucht, waar ze overheidssteun konden ontvangen.’

Oorlogsevacués die na zes maanden nauwelijks of geen inkomen hebben, krijgen de status van oorlogsslachtoffer en worden door het CBVO ondergebracht in inrichtingen en evacuatiekampen. Hun uitkeringen voor levensonderhoud zijn dusdanig lager geworden dat ze niet langer in hotels of pensions kunnen verblijven. Het CBVO heeft zeventien Inrichtingen voor Gerechtvaardigden uit Indië (IGI) in gebruik voor rekening van het Ministerie van Overzeesche Gebiedsdeelen.

De eerste Indische verlofgangers in hotel-pension Het Witte Huis in Laren, 22 september 1947 (privé-collectie dhr. J.M. Koeman).

In mei 1947 zijn ruim 12.500 Indische Nederlanders ‘in zorg’ in de volgende IGI’s: *borg* Welgelegen in Sappemeer, buitenverblijf Wilhelminaoord in Doniawerstal, buitenplaats Glinstra State in Bergum, landhuis Herema State in Joure, *havezate* Laarwoud in Zuidlaren, landhuis Herikerberg in Markelo, logement De Roskam in Barneveld, landhuis Mariënwaard in Beesd, landhuis Rhienderstein in Brummen, de villa’s Nassaulaan en Herfstleven in Baarn, villa Nuova in Zeist, villa De Wilde Zwanen in Laren, villa Nederheem in Haarlem, landhuis Sorghvliet in Den Haag, buitenplaats Huis te Warmond in Warmond plus villa’s in Den Haag en Rotterdam.

Naast deze zogeheten IGI’s exploiteert het CBVO noodziekenhuizen, verzorgingstehuizen, verpleeghuizen, sanatoria en internaten. Het Centraal Bureau bekostigt het onderhoud van deze accommodaties, de huishoudelijke dienst plus de medische zorg, kleding, voeding en zakgeld voor de bewoners. Het uitgangspunt is volledige verzorging, maar zodra er sprake is van inkomen uit arbeid, een uitkering of spaargeld dienen de bewoners een wekelijkse bijdrage naar rato te betalen. Uit correspondentie van de districts bureaus blijkt dat de betrokken ambtenaren veel aandacht besteden aan de hoogte van de voedingsprijs per persoon per dag. Gemiddeld is die prijs gesteld op f 1 waarvan f 0,25 bestemd is voor groente en fruit.

Groningse benaming voor adellijk huis

Drentse term voor adellijk huis

De Indo-Afrikaanse Juliana Goutier-Niks met haar vijf zoontjes voor vertrek vanuit Bandoeng, Java naar Nederland. Links van hun moeder Rudy en Ben, rechts van haar Wim (staand) en zittend Theo en Ferry (privé-collectie familie Goutier).

Indonesische
extremisten

De Indo-Afrikaanse Juliana Goutier-Niks komt in juli 1947 gedwongen naar Nederland, omdat haar gezin tijdens de Indonesische revolutie door gewelddadige *pelopors* is belaagd. Ze is een nazate van de Afrikaanse KNIL-soldaat Najoersie, die afkomstig was uit Burkina Faso, en arriveert met haar vijf zoontjes in Rotterdam. Juliana is de weduwe van de in Nederland geboren KNIL-opperwachtmeester Willem Goutier, die in Birma in Japanse krijgsgevangenschap is overleden. Als afstammeling van een ‘zwarte Hollander’ beschikt ze bij geboorte over het Nederlands staatsburgerschap.

Voor veel evacués, zoals Juliana Goutier en haar zoons, is Nederland de eindbestemming van hun reis, omdat een terugkeer naar hun geboorteland levensbedreigend is. Voor het eenoudergezin is de hele omgeving nieuw.

‘We hadden geen idee waar we naar toegingen,’ zo memoreert zoon Rudy Goutier. ‘Bij aankomst in Rotterdam werden we verwelkomd door een muziekkapel op de kade, maar mijn moeder huilde aan één stuk door. We zijn toen opgevangen in een doorgangshuis op de Coolsingel, waar we een korte periode zouden blijven. Alles was nog op de bon, behalve aardappelen. Het Hollandse eten in het doorgangshuis was zo slecht dat mijn moeder meteen overplaatsing heeft aangevraagd.’

Door het gebrek aan woonruimte in de provincie Zuid-Holland wordt het gezin Goutier overgeplaatst naar Friesland, waar ruime opnamemogelijkheid is. ‘Na herhaaldelijke pogingen om naar Den Haag overgeplaatst te worden, kreeg onze moeder te horen dat de stad vol was,’ aldus Rudy Goutier.

Volgens een opgave van het CBVO bedraagt het totale aantal gerepatrieerden en evacués uit Indië per 1 september 1947 94.137 personen. Door de grote instroom van repatrianten in Den Haag heeft de Commissie van Toezicht op het Gemeentelijk Bureau voor de Huisvesting strenge maatregelen genomen: ‘Personen die uit Nederlandsch-Indië repatriëren, komen slechts in aanmerking voor een vergunning tot ingebruikneming van woongelegenheden in Den Haag indien het betreft ouders, die bij hun kinderen gaan inwonen, dan wel kinderen, die bij hun ouders inwonende huisvesting kunnen verkrijgen.’

Juliana Goutier valt buiten beide categorieën en wordt met haar gezin overgeplaatst naar buitenplaats Glinstra State in Bergum. Deze Inrichting voor Gerepatrieerden uit Indië wordt beheerd door een slagersdochter uit Bergum, die de keukenstaf en het huishoudelijke personeel aanstuurt.

‘Daar woonden we als het enige Indo-Afrikaans gezin met Indische gezinnen en aten we er regelmatig Indisch,’ licht Rudy Goutier toe. ‘Zelf koken werd oogluikend toegestaan in de grote, vrijstaande villa met bomen eromheen. De lokale bewoners hadden nog nooit Indische mensen gezien, laat staan een Afrikaanse vrouw zoals mijn moeder.’

‘*Wat moatten die swatten hjir?*’ is de reactie van veel dorpingen. ‘s Avonds komen ze langs bij Glinstra State en stellen ze de broertjes Goutier vragen als ‘Draag je ook schoenen?’

‘Op school las ik over *sawa’s* en huizen op palen in Nederlands-Indië,’ vertelt Rudy. ‘Ik vroeg de pastoor toen waar de afbeeldingen van stenen huizen waren, zoals ik die kende uit het straatbeeld van Salatiga en andere steden op Java. Toen werd er besloten dat er één dag in de week over Indië zou worden verteld en hoorde ik eindelijk correcte informatie over de grote steden met openbare gebouwen en luxe huizen met badkamers.’

Juliana Goutier kan het slecht vinden met de Friese mensen om haar heen. Ze heeft het gevoel dat ze achtergesteld wordt. Als weduwe van een Nederlandse KNIL-militair verwachtte ze een betere behandeling. Uit onvrede met het eten dat in Glinstra State wordt geserveerd, vraagt ze wederom overplaatsing aan. Het nieuwe onderkomen wordt rijksevacuatiekamp Wyldemerck in de gemeente Balk. Dit kamp ligt middenin een bos tussen de dorpen Rijs en Balk en is omgeven door weilanden.

Wat moeten die zwarten hier?

rijstvelden

‘Het kamp was bestemd voor gezinnen die een probleem hadden gehad, zoals een echtscheiding of een vechtpartijtje,’ licht Piet van der Wal toe, die Wyldemerck regelmatig als provinciaal inspecteur bezoekt. ‘Het ging om Hollandse gezinnen die uit gebombardeerde steden waren geëvacueerd, aangevuld met grote Indische gezinnen. Ze hadden daar hun eigen houten woning met een eigen stroommeter, waarvoor ze een lage huur betaalden. Zo werden de gezinnen voorbereid op een terugkeer naar de samenleving.’

Het ministerie van Binnenlandse Zaken zit in haar maag met de bewoners van evacuatiekampen. De woningnood is onverminderd en de gemeentes zelf willen graag af van de in hun ogen asociale burgers. Op last van minister Witteman wordt de benaming

‘Rijksevacuatiekampen’ veranderd in ‘Gezinsoorden voor Maatschappelijk Onaangepaste Gezinnen’. Gezinsoord Wyldemerck bestaat uit houten barakken met een secrete ernaast. Voor de kleine kachel in de huiskamer moet zelf hout gesprokkeld worden. De broertjes Goutier gaan met de bus naar de openbare lagere school in Balk. ‘We kregen les in het Nederlands, maar in de pauzes spraken de klasgenootjes onderling Fries

met elkaar. Op een dag moesten we in een parade mee lopen, verkleed als Chinezen. Toen ik mijn moeder dat vertelde en opmerkte dat we helemaal niet Chinees zijn, zei ze: “Ach, deze mensen weten gewoon niet beter.”’

In de winter zijn de barakken ijskoud. ‘Onze moeder was die barre kou totaal niet gewend. Ze mocht zelf koken in het kamp, maar het was zwaar voor haar omdat ze erg eenzaam was. Ze ging nooit naar het dorp of een nabijgelegen stad, omdat iedereen haar altijd aanstaarde.’

Toch maakt Juliana Goutier een uitzondering wanneer koningin Wilhelmina in september 1948 een rijtoer houdt ter ere van haar vijftigjarig regeringsjubileum.

‘We gingen op pad om de koningin toe te juichen, die in een auto met een open dak werd rondgereden,’ herinnert Rudy Goutier zich. ‘Onze moeder was erg Oranjegezind. Zo zijn alle bewoners van

Indo-Europese kinderen uitgedost als Hawaïanen en Chinezen tijdens een optocht (privé-collectie familie Van der Groen).

Nederlands-Indië opgevoed. Ze heeft de koningin iedere week een brief geschreven met de vraag of ze als weduwe met vijf zoontjes een eigen huurwoning kon betrekken.’

Het probleem is echter dat Juliana Goutier haar zinnen heeft gezet op een woning in Den Haag en zich daarom weigert in te schrijven in de gemeente Balk, waar ze woonachtig is.

‘Ze was koppig’, merkt Ben Goutier op. ‘En erg gedeprimeerd door de opstelling van de Nederlandse overheid, helemaal omdat ze in 1933 met Europees verlof in Nederland was geweest en toen hartelijk welkom was geheten.’

Aan het verblijf in Wyldemerck komt abrupt een eind wanneer Juliana ziek wordt en in het ziekenhuis nekkramp bij haar geconstateerd wordt. Per direct wordt het evacuatiekamp vanwege infectiegevaar gesloten en verhuist het gezin naar een andere IGI: landhuis De Herikerberg in Markelo. Zonder overleg vooraf met de ambtenaren van het CBVO verlaat het gezinshoofd echter deze opvang.

‘Vanaf de 7de september verblijven we niet meer in De Herikerberg, maar in hotel Lichtendahl,’ schrijft Juliana Goutier aan de stichting Pelita. Lichtendahl is een doorgangshuis voor oorlogsevacués in Markelo. ‘Ook vraag ik u beleefd of ik alsnog in aanmerking kan komen voor een woning. Mijn pensioen groot 168,75 plus f 124 onderstand is niet voldoende om hiervan de kosten te bestrijken, ook nog wat kleren te kopen, daar we onvoldoende winterkleren bezitten.’

Haar verzoek wordt door de stichting Pelita in behandeling genomen. Deze stichting komt voort uit particulier initiatief en heeft koningin Wilhelmina als beschermvrouw. Pelita betekent koperen olielampje, als symbool voor een lichtbaken, en is op 17 november 1947 opgericht met als doel sociale en financiële hulpverlening aan de slachtoffers van de oorlog met Japan. De verstrekte hulp is aanvullend op de ondersteuning door de Nederlandse overheid. Daarnaast is het werkkapitaal van vijf miljoen gulden van de stichting bestemd voor de bouw van woningen voor Indische oorlogsslachtoffers. In juli 1948 worden de eerste acht Pelita-woningen betrokken in de gemeente Ede.

Na ontvangst van het schriftelijke verzoek van Juliana Goutier besluit directeur Tieleman van Pelita dat ze niet in aanmerking komt voor een woning. Hij baseert zich daarbij op een negatief rapport

dat zijn medewerkers opgesteld hebben naar aanleiding van een bezoek aan haar in kamp Wyldemerck en op het feit dat ze illegaal in een doorgangshuis verblijft.

‘Mevrouw Goutier-Niks is weggelopen uit Markelo en heeft een grote schuld achtergelaten. [...] Een broer van wijlen het gezinshoofd heeft zich thans in verbinding gesteld met de Voogdijraad om de moeder te doen ontzetten uit de ouderlijke macht.’ Na de ontvoogding worden de drie jongste zoons bij familieleden geplaatst, terwijl Juli-ana door Pelita als ‘schrijnend geval’ financieel wordt ondersteund.

Pelita verleent ook financiële steun aan de Chinese student Boan An Tee, die door het Hoge Commissariaat in Batavia de status van oorlogsslachtoffer toegekend heeft gekregen: omdat hij tijdens de Japanse bezetting Nederlandse families heeft gesteund, is er een prijs van vijfhonderd gulden op zijn hoofd gezet door de Indonesiërs. Tee is op 24 mei 1946 op kosten van de Nederlandse overheid gearriveerd en heeft gedurende de eerste zes maanden van zijn verblijf een uitkering ontvangen. Als derdejaarsstudent wis- en natuurkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen is hij in een pension in de Groningse binnenstad gehuisvest.

De zorg voor de speciale groep van Chinese oorlogsslachtoffers valt onder het Commissariaat voor Indische Zaken van het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen. Boan An Tee ontvangt een studiebeurs van f 116,66 per maand, waarvan tachtig gulden bestemd is voor het pensioengeld. Pelita ondersteunt hem aanvullend met boeken- en kledinggeld. In het rapport noteert een medewerkster van de stichting dat ze de indruk krijgt dat de Chinese student het ‘uitstekend’ doet en omschrijft ze hem als een ‘keurige nette jongeman’. Op de Telkaart voor de statistiek van Pelita geeft ze aan dat Tee ‘in ieder geval terugkeert naar Nederlands-Indië.’

Ook het gezin van de Indische KNIL-onderluitenant Christiaan Ruchtie is in Nederland gearriveerd. Bij aankomst wordt het gezin via de KNIL-meldingsplaats in Zeist ondergebracht in Glinstra State in Bergum. De ontvangst in het Friese dorp is vriendelijk, hoewel sommige kinderen het schelden niet kunnen laten: ‘Kijk, daar heb je die rijstepikkers!’

‘Als er nieuwe mensen arriveerden, werden ze geobserveerd door

de plaatselijke bewoners,’ merkt voormalig contactambtenaar Piet van der Wal op. ‘Ik had alleen niet het gevoel dat ze gediscrimineerd werden.’

Het verblijf is van korte duur omdat Christiaan Ruchtie zogeheten inwoning bij derden regelt in Den Haag. Voor de dagelijkse maaltijden en de huur van een zit/slaapkamer en twee kamertjes op zolder bij particulieren in huis betaalt hij vijfhonderd gulden per maand.

‘Het was redelijk prijzig, helemaal omdat er alleen koud water op de kamer was en het toilet zich helemaal beneden vond,’ vertelt dochter Laura Ruchtie. ‘Na een week was mijn vader het al zat en hij is toen woonruimte in Scheveningen gaan zoeken.’

Vanwege het laagseizoen staan de meeste pensions in de badplaats leeg, zo ook dat van eigenares Koerse op het Seinpostduin. ‘Ze had gehoord dat Indische mensen zo vies waren,’ vertelt Laura Ruchtie, ‘maar ze kon het geld goed gebruiken. Mijn ouders zijn toen samen met mijn jongste broer en de baby bij haar langsgeweest. Ze vond de baby “om op te vreten” en ging akkoord. Ons gezin kon toen tot mei 1948 blijven voor 500 gulden per maand.’

In het pension, dat drie verdiepingen telt, betreft het gezin twee kamers en suite. Vanuit een kleine erker is er zicht op de Noordzee. De huisknecht maakt de kachel aan en brengt de door de pensionhoudster gekookte maaltijden op de kamers.

‘We kregen aardappelen en groente te eten, terwijl vlees nog op de bon was. Mijn ouders ontvingen dubbele distributiebonnen voor zes personen, die ingeleverd moesten worden voor de aanschaf van vlees. Dat systeem klopte natuurlijk niet, omdat de pensionhoudster op die manier eraan verdiende. Toen mijn vader na zes maanden terugging, zijn we met het gezin nog een half jaar in het pension gebleven. Mijn moeder betaalde toen 250 gulden per maand en kookte zelf. Via de distributiebonnen hield ze toen veel meer eten over. In juni 1948 zijn we teruggegaan naar Batavia om ons leven daar voort te zetten.’

Door de gestage komst van Indische oorlogsevacués is in veel steden in de westelijke provincies hun aantal relatief hoog ten opzichte van de Hollandse bewoners. Veel colleges van B&W besluiten dan ook geen woonvergunningen meer af te geven aan Indische gezin-

nen. In Bloemendaal zijn aanvankelijk vijfduizend evacués geregistreerd. Zij worden zowel in gemeubileerde kamers en beschikbaar gestelde huizen als in hotels en pensions ondergebracht, waar ook Hollandse gezinnen verblijven. Door terugkeer naar Nederlands-Indië of vertrek naar een andere gemeente is dit aantal in juni 1948 teruggebracht tot tweeduizend. Vijfhonderd gezinnen verkeren in ernstige financiële moeilijkheden doordat de verleende overbruggingstoelage na zes maanden wordt ingetrokken.

‘Het opbrengen van de vergoeding voor huisvesting wordt dan ook te bezwaarlijk’, meldt het College van Bloemendaal aan de medewerkers van het CBVO. Als oplossing wordt voorgesteld om ‘de uitkering gedurende een langer tijdvak uit te keren’ of ‘verplaatsing naar een andere streek des lands waar het huisvestingsprobleem niet dermate groot is’.

Het CBVO overziet de sociale en financiële controle op de gemeentes waar oorlogsslachtoffers ‘in zorg zijn’. De directeurs van de districts-bureaus bezoeken de betreffende gemeentes regelmatig om de hoogte van de sociale uitkeringen te controleren. Het zogeheten ‘herkrijgen der economische zelfstandigheid van de oorlogsslachtoffers’ heeft daarbij speciale aandacht. Voor alle Indische evacués is medische zorg, opvang en financiële ondersteuning geregeld. In de Overijsselse gemeente Diepenveen wordt hierover gemord, getuige een rapport uit april 1948: ‘Behandeling O.S. [oorlogsslachtoffers] goed. Wel enige moeilijkheden met Indisch gerepatrieerden, waartomtrent steeds weer vragen komen. Deze gevallen kunnen ook niet geheel worden losgelaten in verband met medische verzorging, regeling financiële positie enz.’

Er zijn persoonsdossiers aangelegd waaruit op basis van een doktersverklaring blijkt of de verpleegden al dan niet tot evacués aangemerkt worden. Het CBVO noteert mutaties wanneer Indische oorlogsslachtoffers een werkkring vinden, pensioengerechtigd worden (en vanaf dat moment onder de Noodwet Ouderdomsvoorziening vallen) of terugkeren naar Indië.

In de loop van 1948 vindt een wijziging in de ambtelijke structuur plaats wanneer vanuit het Ministerie van Binnenlandse Zaken de Rijksdienst Maatschappelijke Zorg wordt overgeheveld naar het ministerie voor Uniezaken en Overzeese Rijksdelen, ook wel aange-

Bij de foto op de rechterpagina. De gerepatrieerde Frans Schreuder poseert samen met de zusjes Mieke en Loes Haag op de Midden Duin en Daalseweg in Bloemendaal. Ze bewoonden de villa Karmel op nummer 20 met zes gezinnen. De kleding die ze dragen, hebben ze in Ataka uitgereikt gekregen (collectie Schreuder, Historisch Beeldarchief Migranten, IISG Amsterdam).

duid met MINUOR. Het zijn immers alleen nog de oorlogsslachtoffers uit de archipel die tijdelijk hulp nodig hebben.

Door deze mutatie wordt de Rijksdienst Maatschappelijke Zorg de nieuwe instantie die de werkzaamheden van het CBVO coördineert. Tot haar taken behoort de administratieve en financiële controle van de accommodaties, die gehuurd worden voor de opvang. Financieel Inspecteur Sprinkhuizen noteert bij inspectie van de boeken dat ‘de gedane uitgaven werden gecontroleerd, waarbij tevens er op werd gelet of de nodige zuinigheid is betracht.’

Er is inmiddels een kentering gaande: de aanvankelijk zorgzame ontvangst en behandeling van Indische Nederlanders heeft in amper twee jaar plaatsgemaakt voor kilheid, zo constateren de bestuursleden van de NIBEG in een schrijven aan Luitenant-Gouverneur-Generaal Van Mook in Batavia: ‘Schandelijke prijzen voor een – dikwijls schamel en ontoereikend – onderkomen, moeilijkheden met distributie en vooral ook het voor hen ongunstige klimaat en de vreemde, meermalen vijandige omgeving waren even zovele oorzaken van hunne verkommering.’

Ook in Nederland wordt op regeringsniveau alarm geslagen. Minister Jonkman van Overzeese Gebiedsdelen in het kabinet Beel-I schrijft in zijn notitie van 15 april 1948 dat de ‘huisvesting van gerepatrieerden hier te lande nog steeds een ernstig probleem vormt’. Hij meldt dat de opvang sterk afhankelijk is van de medewerking van de burgemeesters.

‘Zo dient gezegd dat de medewerking in de provincie Friesland zeer goed is. Als afzonderlijke gemeente mag in dit verband Noordwijk worden genoemd. Hier tegenover staat dat de indruk is gekregen dat er gemeenten zijn die met betrekking tot de huisvesting voor gerepatrieerden wel iets meer zouden kunnen doen, zoals bijvoorbeeld Leiden, Katwijk en Delft.’

In de ambtelijke correspondentie wordt steeds vaker onderscheid gemaakt tussen blanke Nederlanders en Indische Nederlanders. De uitdrukking dat ‘voor veel Indische Nederlanders het verblijf in Nederland eerder tot een last dan een lust is geworden’ duikt regelmatig op.

Welke indruk maken Indische Nederlanders op de Nederlandse

overheid? Getuige de brief met als datum 10 mei 1948, die minister Witteman van Binnenlandse Zaken richt aan premier Beel betreffende de sociale omstandigheden van Indische geëvacueerden, geven ze massaal de voorkeur aan een verblijf in Den Haag:

‘Het is evenwel opvallend, dat het merendeel der Indische repatriandi er de voorkeur aan blijkt te geven in het Westen des lands en met name te ‘s Gravenhage te verblijven, zulks veelal mede in het belang van de verdere opleiding der kinderen, terwijl vaak ook andere minder zwaarwichtige overwegingen hier een rol spelen. Hoewel de gemeente ‘s Gravenhage als zwaar getroffen stad nog duizenden evacués heeft, die gaarne naar hun oorspronkelijke woongemeente willen terugkeren, is de medewerking van de zijde van het gemeentebestuur van ‘s Gravenhage zo groot geweest, dat thans reeds ongeveer 30.000 Indische gerepatrieerden in deze gemeente zijn opgenomen.’

Witteman velt een negatief oordeel over wat hij ‘de in Nederlandsch-Indië gewortelden’ noemt:

‘De ervaring met deze groep heeft geleerd, dat er velen onder zijn, die zich niet blijken te kunnen aanpassen aan een naar Nederlandse begrippen maatschappelijk gedrag, waardoor inwoning bij derden menigmaal tot zeer ernstige klachten aanleiding geeft en ook huisvesting in vrije woningen ruïneuse gevolgen voor de door hen betrokken woonruimte heeft. Zelfs in inrichtingen van de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg, waar toch dagelijks toezicht is van het aldaar werkzame personeel, vinden ernstige vernielingen niet zelden plaats.’

Contactambtenaar Van der Wal kan deze informatie niet onderschrijven: ‘In grote lijnen is deze tijdelijke opvang rustig verlopen, enkele kleine incidenten daargelaten. Er waren onderling wel eens ruzies, maar niet noemenswaardig. Eén keer heb ik een rijstpan naar mijn hoofd geslingerd gekregen, maar die was niet persoonlijk voor mij bedoeld. De Javaanse man in kwestie was boos en wilde dat afreageren.’

‘Voorts blijkt inschakeling van deze lieden in het arbeidsproces hier

te lande dikwijls met zeer grote moeilijkheden gepaard te gaan, terwijl er ook onder zijn, voor wie het redelijkerwijze niet mogelijk moet worden geacht hun hier loongevende arbeid te bezorgen, ten-einde zelf in het levensonderhoud te voorzien,' vervolgt Witteman in zijn brief. 'In overleg met onze ambtgenoot van Overzeese Gebiedsdelen wordt er thans naar gestreefd hiervoor ten spoedigste een geschikte oplossing te vinden. Voor zover zulks in de gegeven omstandigheden mogelijk zal blijken te zijn, zullen degenen die uit overwegingen van economische aard voor terugzending naar Nederlandsch-Indië in aanmerking gebracht kunnen worden, weder worden teruggevoerd.'

Naar welke locaties exact in Nederlands-Indië blijft onduidelijk. Vanaf de eerste zogeheten politionele actie om de economisch belangrijke plantages te heroveren – met als codenaam Operatie Product, die vanaf 21 juli tot 5 augustus 1947 plaatsvindt – is Nederland op Java en de andere grote eilanden in een oorlog verwickeld tegen de Republikeinse regering. Vestiging van een Indo-Europese gemeenschap op Nederlands Nieuw-Guinea, iets wat veel Indische Nederlanders wensden, is evenmin een optie omdat het uitgestrekte eiland vrijwel onontgonnen gebied is.

Ook het gezin van de Hollandse KNIL-sergeant-majoor Pieter Renes en de Surinaams-Nederlandse Ena van Glaanen Weijgel is tijdelijk naar Nederland gekomen. Op 20 april 1948 arriveren de gezinsleden aan boord van de ss Sibajak. Vanwege zijn internering tijdens de Japanse bezetting in het Pakan Baroe-kamp op Sumatra is gezinshoofd Renes met recuperatieverlof gestuurd. Aangezien hij familie in Amersfoort en Hilversum heeft, kan zijn gezin daar intrekken.

Dochter Lucia Renes herinnert zich de reactie van Hollandse kinderen op haar uiterlijk: 'Ik was heel interessant omdat ik er anders uitzag en bovendien uit een ver land kwam. Niemand kende het verschil tussen Surinaams en Indisch. Mijn oudere zus werd echter een keer door drie klasgenootjes op weg naar huis uitgejouwd vanwege haar huidskleur. Ook werd ze gestompt en werd er aan haar gevlochten kroeshaar getrokken. Ze verweerde zich niet en huilde. Ik was ook op weg naar huis en haalde haar in. Hoewel ik jonger

en kleiner van stuk was, heb ik die meisjes afgetuigd. Het pesten is toen gestopt.'

Het aantal Indische evacués dat naar Nederland wordt overgebracht, is inmiddels sterk afgenomen. Op 24 juni 1948 loopt de ss Johan de Witt als laatste transport de haven van Amsterdam binnen. Per 1 augustus 1948 wordt de Repatriëeringsdienst, die de overtocht van 105.028 evacués heeft begeleid, opgeheven.

Temidden van de 669 evacués aan boord van de Johan de Witt bevindt zich de familie Wollrabe-Hisgen, die het geweld tijdens de eerste politionele actie heeft meegemaakt in Batavia en voor een verlofperiode naar Nederland is gekomen. De gezinsleden worden tijdelijk ondergebracht in villa Ashlar, een doorgangshuis aan de Oude Zeeweg 56 in Noordwijk.

'We hadden niets meer, geen huis, geen geld, alleen de zomerkleding die we aanhadden,' memoreert dochter Desi Hisgen. 'Via de stichting Pelita kregen we bij aankomst een winterjas en schoenen uitgereikt en hebben we vervolgens een maand in Noordwijk doorgebracht. 's Ochtends ontbeten we gezamenlijk in de eetzaal. Tijdens een van de gesprekken tussen mijn ouders ving ik op dat ze overwogen om Den Haag op te geven als woonplaats van hun keuze. De meeste Indische gezinnen kozen immers voor de residentie vanwege de werkgelegenheid en de statige uitstraling van de stad.'

Een maand later wordt het gezin overgeplaatst naar een woning in de Haagse Van Brakelstraat op basis van inwoning bij derden. Tegen betaling stellen de Nederlandse bewoners een voor- en achterkamer ter beschikking, inclusief het bereiden van warme maaltijden. Die vallen erg tegen.

'Aardappels met bietjes en zwartgebakken bloedworst, het was een verschrikking. Onze stiefvader heeft toen een Aladdin, een petroleumkachel, aangeschaft en kookte daar stiekem rijst op, geserveerd met gebakken vis en ketjap. Het Hollandse eten ging steeds onaangeraakt retour en werd vervolgens opgegeten door de bewoners, die nota bene per inwonende gast een dagelijkse vergoeding betaald kregen.'

Eind januari 1949 verhuist het gezin op stel en sprong naar een woning in de Tasmanstraat. Stiefvader Wollrabe is ervan op de

Juliette Wollrabe-Hisgen met haar kinderen en een buurjongetje bij een groentenkar in de Van Brakelstraat in Den Haag, augustus 1948 (privé-collectie familie Hisgen).

hoogte dat de huurders, Indonesische ambassademedewerkers, met spoed terugmoeten naar Indonesië en heeft hen aangeboden om de sleutels van de woning aan de gemeente te retourneren.

‘Maar dat heeft hij helemaal niet gedaan,’ zegt Desi Hisgen. ‘Hij kwam thuis met de mededeling dat we gingen verhuizen. Er is vervolgens flink wat heibel geweest over deze kraakactie *avant la lettre*, maar omdat ons gezin inmiddels vijf kinderen telde, mochten mijn ouders de woning uiteindelijk huren van de gemeente.’ Voor de huur van drie gemeubileerde kamers betaalt het gezin f 30,33 inclusief vaste lasten. ‘Inmiddels was het duidelijk dat Nederlands-Indië onafhankelijk zou worden en besloten mijn ouders om definitief in Nederland te blijven. Teruggaan had geen enkele zin: als ze zich wilden vestigen in de onafhankelijke republiek Indonesië, dan waren ze verplicht om Indonesisch staatsburger te worden en dat wilden ze absoluut niet.’

Het gezin Hartman keert in 1949 wel terug naar de kolonie, aangezien gezinshoofd Alfred Hartman zijn werk als commissaris van politie te klasse in Batavia kan hervatten. Vanuit Paleis Lange Voor-

hout woonden de gezinsleden tijdelijk in bij een Haagse politiebrigadier, waarna een eigen etage gehuurd werd. ‘Dat was tegen de verwachting in van het Hollandse politieke gezin, omdat ze daardoor de maandelijkse kamerhuur misten’, merkt Ted Hartman op.

Op 6 oktober 1949 publiceert de stichting Pelita het rapport Woonruimte en Huisvesting, waarin de landelijke situatie geschetst wordt:

‘Alle beschikbare woonruimte in de grote steden is benut, de pensions zijn tot de kleinste kamers verhuurd: de mensen – onze mensen – huizen overal en nergens, hebben vaak de meest miserabele onderkomens tegen dikwijf fantastisch hoge prijzen. Elders in het land kost het de grootste moeite onderdak voor deze lieden te vinden: het is een dagelijkse zorg voor vele huisvestingsambtenaren van de Dienst voor Maatschappelijke Zorg. Dit geldt ook voor de provincie Friesland, waar ondervonden wordt, steeds meer, dat de beschikbare ruimte niet onuitputtelijk is.’

Onder druk van de internationale gemeenschap heeft de Nederlandse regering ingestemd met de onafhankelijkheid van haar eeuwenoude kolonie. De grote groep Indische Nederlanders in Indonesië wordt daarbij aangespoord om vooral te kiezen voor het Indonesisch staatsburgerschap, omdat ze er immers geboren en getogen zijn.

Op 27 december 1949 vindt op het Koninklijk Paleis op de Dam in Amsterdam de soevereiniteitsoverdracht plaats, waarbij het eiland Nederlands Nieuw-Guinea als enig overgebleven Nederlands grondgebied in de archipel resteert. De verwachting is dat met het afstand doen van de kolonie er een definitief einde is gekomen aan de grootschalige opvang in Nederland. Dat blijkt een verkeerde inschatting.